

Меңдибаев Н.

КЫРГЫЗСТАН АЙЫЛДАРЫНЫН ЖАҢЫ ШАРТТАРГА ЫҢГАЙЛАНЫШУУСУНУН АЙРЫМ ӨНҮТТӨРҮ

Мендибаев Н.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АДАПТАЦИИ СЕЛ КЫРГЫЗСТАНА В НОВЫХ УСЛОВИЯХ

N. Mendibaev

SOME ASPECTS OF ADAPTATION OF VILLAGES OF KYRGYZSTAN IN NEW CONDITIONS

УДК: 316.323

Бул макалада Кыргызстандын айылдарынын жаңы шарттарга ыңгайлануусунун айрым өнүктөрү социологиялык изилдөөлөр аркылуу талданып изилденет.

Негизги сөздөр: ыңгайлашуу, социалдык ыңгайлашуу, социализациялоо, социалдык саясат, социалдык жардам көрсөтүү.

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты адаптации жителей сельского населения Кыргызстана на основе анализа социологических исследований

Ключевые слова: адаптация, социальная адаптация, социализация, социальная политика, социальная помощь.

This article discusses some aspects of the adaptation of the inhabitants of the rural population of Kyrgyzstan on the basis of the analysis of sociological research

Key words: adaptation, social adaptation, socialization, social policy, social assistance.

Азыркы кыргыз коомундагы жүрүп жаткан өзгөрүүлөр калктын жаңы шарттарга ыңгайлашуу көйгөйлөрүн үйрөнүүнүн зарылчылыгын талап кылып келет.

Өзүнүн алгачкы маанисинде ыңгайлашуу (латын сөзүнүн Adaptare – ылайыкташтыруу) организмдин милдеттерин жана түзүлүшүн айлана-чөйрөнүн шарттарына ыңгайлаштыруу дегенди билдирет жана табият илимдеринде колдонулат. Бирок “ыңгайлашуу” термини ошондой эле кеңири мааниде социалдык ыңгайлашуу дегенде жеке жүрүм-турумду жана топтун жүрүм-турумун ошол эле коомдо, топто, социалдык топто бийлик жүргүзүп жаткан тутумдун норма жана баалуулуктарына ылайык келтирүү катары түшүнүлөт. Бул мааниде ар кандай коомдо ар бир адамды социализациялоо жараянын ишке ашырууда ыңгайлашуунун орду бар. Бардык деңгээлде түп тамырынан бери өзгөрүү жүрүп жаткан коомдо социалдык ыңгайлашуу деген түшүнүк бир топ башка мааниге ээ болот.

Азыркы социологиялык энциклопедияда социалдык ыңгайлашуу жеке адамдын (индивиддин) жаңы социалдык чөйрөгө жигердүү ыңгайлашуусунун натыйжасы жана жараяны катары, жаңы шарттарга ийкемдүү түрдө уюштурулган изденүү, акыркы даяр форманын сыртына чыгууга болгон жигердүүлүгү катары белгиленет [1, 455].

Ыңгайлашуу жараянына социалдык топтор, институттар сыяктуу эле жеке адамдар да туш болот. Кыргызстандын бүткүл калкы менен катар айылдын калкы да рыноктун жаңы шарттарына ыңгайлашат, түзүлгөн кырдаалдан чыгуу жолун, эң ыңгайлуу каражаттарын издөөгө болгон аракеттери жүрөт. Ыңгайлашуу түшүнүгү субъект менен чөйрөнүн ортосундагы тең салмактуулукту белгилөө үчүн да колдонулат. Ошентип, социалдык ыңгайлашуу түшүнүгү бул жараяндар, абалдар, кээ бир жеке адамдардын, социалдык топтордун, социалдык институттардын өзгөрүп жаткан чөйрө менен өз-ара мамилесинин натыйжасын белгилөөдө колдонулат, анын жүрүшүндө алардын ортосунда тең салмактуулук орнотулуп, андан ары өнүгүү үчүн шарттар, түрткү берүүлөр түзүлөт.

Илимпоз Т.С.Лыткина туура белгилегендей, “өлкөнүн рынокко өтүүсү айылдагы абалды дагы да күчөтөт. Аракеттеги аң-сезимден тышкары абал айылдын социалдык көйгөйлөрүн жана аны кайра калыбына келтирүү программаларын натыйжалуу ишке ашырууну татаалдатат” [2,182]. Ошого байланыштуу калктын социалдык ыңгайлашуусу бир топ оорураак жүрөт, муну биздин изилдөөлөрүбүз жана илимпоз кесиптештердин изилдөөлөрү да ачык көрсөтүп турат.

Аймактык жана айыл-кыштактык деңгээлдердеги муундардын ыңгайлашуусундагы көйгөйлөрдүн жана формалардын ар түрдүүлүгү – табигый жана этномаданийден баштап экономикалык өзгөрүүгө чейинки көптөгөн факторлор менен шартталган. Аймактардын экономикалык өнүгүүсүнүн деңгээли өткөөл мезгилдеги калктын ыңгайлашуусунун олуттуу фактору болуп калды. Калктын жумушсуздук жана киреше деңгээли жана аймактык бюджеттен бөлүнүп берилүүчү социалдык жардамдын көлөмү аймактардагы чарбалардын адистештирилүүсүнө жана түзүлүштөрүнө көз каранды [3, 8].

Кыргыз коомунда жүрүп жаткан өзгөрүүлөрдүн өзгөчөлүктөрү ыңгайлашуу жараянынын негизги белгилерин жана мүнөздөрүн аныктоочу бир топ факторлорду бөлүп алууга мүмкүндүк берет: рыноктук мамилелерди киргизүү менен шартталган экономиканы кайра куруу, демографиялык курам;

социалдык психологиялык жана этникалык өзгөчөлүктөр.

Бардык социалдык топтор ыңгайлашуу жараянын башынан өткөрүшөт. Бирок ар бир социалдык топ социалдык түзүлүштө өзүнчө орунду ээлегендиктен жана чектелүү гана социалдык мамилелерди түзө алгандыктан кээ бир топтор коомдук өзгөрүүлөргө бат эле жана тоскоолдуксуз ыңгайлашып кетишет, ал эми башка бирөөлөрү үчүн ыңгайлашуу жараяны оор жана узакка созулуп кетет. Айыл калкы социалдык-аймактык топ болгондуктан жаңы рыноктук шарттарга ыңгайлашуу же тоскоолдук жаратуучу же шарт түзүүчү бир топ өзгөчөлүктөргө ээ.

Айылдын жаңы реформаларга ыңгайлашуусунун төмөн экендигинин себептеринин бири айыл-кыштактын демографиялык түзүлүшүнүн бузулуусу. Айыл калкы улуу муундагы топтун өкүлдөрү менен да айырмаланат. Кыргызстанда бардыгы болуп айыл жерлеринде 3571,5 миң киши жашайт, бул болсо Кыргызстандын калкынын 65,9% түзөт. Алардын ичинен 2674,8 миңин эркектер жана 2743,5 миңин аялдар түзөт [4].

Социалдык ыңгайлашуу жараянында коомдук мамилелер зор ролду ойнойт, б.а. көйгөйлөрдүн окшоштугуна негизделген мамилелер, бири-бирин колдоо жана бири-бирине жардам берүү. Биздин изилдөөлөрүбүз көрсөтүп тургандай чындыгында бул жаңы социалдык-экономикалык шарттарда айылда жашап кетүүнүн олуттуу фактору болуп эсептелет. Үй-бүлө баалуулуктарынан болгон – бири-бирине жардам берүү, меймандостук, улууларды урматтоо, кичүүлөрдү сыйлоо ж.б.у.с. мамилелерге негизделген социалдык мамилелер рационалдуу маанини камтыйт. Алар бир гана үй-чарбасына негизделген экономикалык жактан жашап кетүүнү камсыз кылбастан, башка жагынан турмуш-тиричилик шарттарын түзүүгө да көмөк көрсөтөт. Так ошондуктан бири-бирине жардам берүү - жөнөкөй эле күнүмдүк тажрыйба болуп саналат.

Айылдагы социалдык саясат калктын жашоо сапатын жогорулатуучу жетектөөчү фактор болуп эсептелет. Социалдык саясат экономиканы өзгөртүү мезгилинде рыноктук реформалардын натыйжасы катары социалдык көйгөйлөрдүн ордун толуктоочу катары тартылган.

Илимпоз А.К.Аскарова бул багыттын маанилүүлүгүн баса көрсөтүү менен “агрардык реформаны ишке ашыруу мамлекеттин айыл жеринде максаттуу социалдык саясаты аркылуу гана ишке ашырылуучу түп тамырынан социалдык өзгөртүүлөрдү жүргүзүүнү талап кылат”- деп белгилейт [5, 134].

Айылдын социалдык саясатынын негизги маселелеринин ичинен изилдөөчү Ж.Ы.Шамырканова төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтөт:

- айыл калкынын жашоо деңгээлин жогорулатуу саясатын жигердүү жүргүзүү, өзүнүн жыргалчылыгын өз алдынча камсыздоо мүмкүнчүлүгүн ишке ашырууга көмөк көрсөтүү үчүн калкты жана

коомдук демилгелердин жигердүү формаларын өнүктүрүүнү колдоого алуу;

- айылдын бардык жашоочуларын билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият боюнча сапаттуу тейлөө менен камсыз кылуу жана бул чөйрөдө жана ошондой эле турак- жай коммуналдык чарбаны өнүктүрүү максатында институционалдык кайра курууларды жүргүзүү;

- жашоо-тиричилигинде кыйналып калган жарандарды социалдык коргоонун натыйжалуу механизмин калыптандыруу [6, 161].

Биздин пикирибиз боюнча социалдык саясатты калыптандыруунун негизи болуп, аларга социалдык жардам көрсөтүүнү зарыл деп билүүчү жана мүмкүнчүлүк берүүчү калктын негизги социалдык-экономикалык мүнөздөмөсү жана анын кээ бир топторунун мүнөздөмөсү эсептелет. Ошондой эле социалдык саясат кеңири мааниде калктын эмгектенүү жана кызмат акы чөйрөсүндө, саламаттыкты сактоо жана медициналык тейлөөдө, билим алууда, эмгектенүүдө жана эс алууда ылайыктуу шарттарды түзүүдө социалдык кепилдикти камсыздоону да өз ичине алат. Буга байланыштуу айылда социалдык саясатты өнүктүрүүчү негизги өбөлгөлөрдү жана жигердүү абалдагы анын негизги мүнөздөмөсүн белгилөөгө мүмкүндүк берүүчү биздин изилдөөлөрүбүздүн маалыматтарына да кайрылып көрөбүз¹

Биз сурамжылоо жүргүзгөн респонденттердин 41,2% пикири боюнча райондун калкынын санынын өсүүсүнө бүгүнкү күндө калктын кирешесинин аз экендиги тоскоолдук кылат - жана бул бардык сунуш кылынган варианттарга берилген жооптордун эң жогорку үлүшү; 42,6% үй-бүлө куруудагы негизги тоскоол болуп негизинен кирешелердин төмөндүгү эсептелет деп белгилешет. Экинчи орунда – турак-жай фактору турат - сурамжылангандардын 25,3% үй-бүлө куруудагы негизи тоскоолдордун биринен болгон турак-жайдын начар болуусу райондун калкынын санын өсүшүнө тоскоолдук кылат деп эсептешет, ал эми сурамжылангандардын 42,6% болсо дал ушул турак жайлардын начар абалда болгондугу үй-бүлө түзүүгө тоскоол болгон негизги көрүнүштөрдүн биринен болуп, анын мындай абалы үй-бүлөнүн бузулуусуна шарт түзөт деп эсептешет. Ошону менен бирге айылдыктардын, 21,6% өздөрүн экологиялык коркунучтан корголгонбуз десе, 39,7% жакырчылык коркунучунан, 52,4% кылмыштуулуктан корголгонбуз деп эсептешет. Биздин көз карашыбыз боюнча булардын баары айылда

¹ Республиканын айыл жашоочуларынын арасында автор тарабынан 2013-2014 жылдар аралыгында 1200 респондентти камтыган социологиялык сурамжылоо жүргүзүлгөн. Сурамжылоого Республиканын 7 областынан тандоодогу: Алай, Кара-Кулжа, Кара-Суу, Ноокат, Аксы, Ала-Бука, Токтогул, Кадамжай, Лейлек, Москва, Панфилов, Ысык-Ата, Тоң, Түп, Нарын, Талас райондорунун жашоочулары катышкан. Жынысы боюнча: эркектер 574 адамды, аялдар 626 адамды түзгөн. Тандоонун жаңылыштыгы 5%.

социалдык саясаттын өнүгүүсүнө олуттуу түрдө өз таасирин тийгизе тургандыгын көрсөтөт.

Биздин изилдөөлөрүбүз көрсөткөндөй, бийликке ишенүүнүн деңгээли жалпысынан жогору эмес бойдон калууда. Бул бийлик институттарынын ишмердүүлүгү жана алардын жарандардын абалын жакшыртууга болгон мүмкүнчүлүктөрү, айылдыктардын жашоо сапатын жогорулатууну камсыздоочу чечимдердин кабыл алынуусу менен шартталган. Айыл жашоочуларынын пикири боюнча бийликтин аталган жараяндарга тартылуу деңгээли, жергиликтүү бийликтин элдин жашоо чөйрөсүн ыңгайлаштырууга катышуусунун жогору экендигин жана бийлик тарабынан кабыл алынган чечимдердин кеңири белгилүү экендигинен кабар бербейт. Биз, жергиликтүү бийлик абалды жакшыртуу боюнча кабыл ала турган бир топ олуттуу жашоо чөйрөсүн бөлүп алдык. Ошентип, айылдыктардын пикири боюнча социалдык саясат жаатында акыркы жылдары бийликтер 27,1% жолду оңдоо, 23,1% ден соолукту жакшыртуу, 24,3% жаштарды жумушка орноштуруу, инфраструктура объектилерин куруу жана башка маселелер боюнча чечим кабыл алышкандыгын белгилешкен.

Саламаттыкты сактоо, калкка социалдык жардам көрсөтүү маселелерине көңүл бурулгандыгы тууралуу сурамжылоо жүргүзүлгөндөрдүн 23,1% кабары бар; 21,5% таза суу менен камсыздоону жакшыртуу маселесине көңүл бурулгандыгы тууралуу, 18,7% мугалимдердин социалдык абалына жаңы мектептерди куруу маселесине жана 16,9% айлана-чөйрөнү жана жаратылышты коргоого, жайыттарды сактап калуу маселелерине бийлик тарабынан көңүл бурулгандыгы тууралуу кабарлары бар. Келтирилген маалыматтардан көрүнүп тургандай, жергиликтүү бийликтердин айыл калкынын жашоосунда жаңы шарттарга ыңгайлашуусунда олуттуу болгон көйгөйлөрдү чечүүдө болгон катышуусу жетишээрлик деңгээлде жогору эмес.

Жалпысынан, көрүнүп тургандай, жергиликтүү бийликтин социалдык маселелерди чечүүгө катышуусу бир топ эле төмөн. Ушуга байланыштуу белгилеп кете турган болсок айыл калкынын ар түрдүү деңгээлдеги бийлик өкүлдөрүнөн үмүтү жалпысынан анча жогору эмес: сурамжылоо жүргүзүлгөндөрдүн 11,6% гана жашоо сапатын жакшыртуу толугу менен райондун бийлигине көз каранды деп белгилешет (30,6% кандайдыр бир деңгээлде көз каранды дешет), 14,7% өздөрүнүн жашоо сапатынын жогорулашын толугу менен республикалык жана областтык бийликтерге көз каранды деп ойлошот (35,4% кандайдыр бир деңгээлде көз каранды дейт), 23,2% - жалпы кыргыз бийлигине көз каранды десе (34,7% кандайдыр бир деңгээлде) деп ойлошот. Ошентип айыл калкынын бийлик жардам бере тургандыгы тууралуу ишеними бир топ эле төмөн жана негизги жардамды көбүрөөк деңгээлде жогорку кыргыз бийлигинен күтүшөт.

Акыркы мезгилдерде медициналык тейлөөнүн сапатына айылдыктардын үчтөн бир бөлүгүнөн бир

аз көбүрөөгү (37,0%) гана ыраазы, калгандары болсо тигил же бул деңгээлде жашоо сапатынын бул курам бөлүкчөсүнө канааттанбай тургандыгын билдиришет. Ошону менен бирге респонденттердин жашы түздөн-түз медициналык тейлөөнүн деңгээлине таасир берет: эгерде 30 жашка чейинки жаштардын арасында медициналык тейлөөгө канааттана тургандыгын билдиргендердин үлүшү 50% жакын болсо, ал эми орто жаштагы адамдардын арасында бул үлүш 30% чейин кыскарат, ал эми улуу муундагы адамдардын арасында – 25% чейин. Бул факт мыйзам ченемдүү эле көрүнүш, анткени жашы улгайган сайын адамдар медициналык мекемелерге тез-тез кайрылып турушат, натыйжада кайрылгандардын саны жогорулайт жана ошого жараша медиктердин медициналык тейлөөсүнүн сапаты көрүнөт.

Медициналык тейлөөнүн канааттандырбай тургандыгынын негизги себеби дарыгерге көрүүнү үчүн жазылуу учурунда кезек күтүүлөр болуп эсептелет деп белгилешти сурамжылоо жүргүзүлгөндөрдүн 51,2%, ошондой эле 40,9% туруктуу дарылануудан (стационардан) орун алуудагы кезек күтүүлөр деп эсептешет. Мындан сырткары, айылдыктардын 31,4% дарыгерлердин иш билгилиги (компетентүүлүгү) менен канааттанбай тургандыгын, 29,5% көп күтүп кала тургандыгын, “тез жардамдын” убагында келбегендигин, 25,4% дарыгерлердин кымбат баалуу дары-дармектерди жазып бере тургандыгын жана башка медициналык тейлөөнүн багыттары менен билдиришет. Жалпысынан респонденттердин 20,1% гана мамлекеттик медициналык тейлөө канааттандырат. Андан сырткары, калктын санынын жана үй-бүлөнүн өсүүсүнө тоскоолдук берүүчү факторлор жөнүндөгү суроого жооп берген учурда сурамжылоо жүргүзүлгөндөрдүн дээрлик чейреги (23,3%) “аялдардын кош бойлуу мезгилинде жана төрөт учурунда медициналык жардам начар” деген факторду белгилешкен. (Табл №1 кара)

Таблица 1. – Айылдыктардын мамлекеттик медициналык тейлөөдөн нааразы болууларынын себеби, сурамжылангандарга карата % менен

жооптордун варианты	сурамжылангандардын үлүшү % менен
врачка көрүнүү кыйынчылыкка турат, кезек көп.	51,2
врачтын кеңеши жана рецепи кээде гана жардам берет	31,4
врачтар табылышы татаал болгон дарыларды же өтө кымбат дарыларды жазып беришет	25,4
адатта врачтар оорулуу үчүн баракчаны жазып беришпейт	6,3
врачтар үйдөгү дарты оор адамды келип көрүшпөйт	27,9
«тез жардам» адатта бир нече сааттан кийин гана келет	29,5
ооруканадан жатып дарылануу үчүн орун алуу кыйын	40,9

жалпысынан мени медициналык тейлөө канааттандырат	20,1
Баардыгы	100,0

Эскертүү: (жооптордун жыйынтыгы 100% ашып кетет, анткени респонденттерде бир нече жоопторду тандап алуу мүмкүнчүлүгү болгон)

Жалпысынан, медициналык тейлөөнүн сапаты боюнча эркектерге караганда аялдар азыраак канааттанышат, бул толук мыйзам ченемдүү көрүнүш, анткени аялдар көбүрөөк деңгээлде медициналык мекемелердин кардарлары болуп эсептелет эмеспи.

Коомдук транспорттун иши боюнча да айылдыктарда бир топ суроолор бар. Транспорттун ишин “жакшы” деп сурамжылоого катышкандардын 13,7% гана белгилейт, “жакшы эле” деп айылдыктардын 42,2% канааттанышат. Сурамжылоого катышкандардын калган бөлүгү коомдук транспорттун ишине “начар” же “чындыгында канааттандырарлык эмес” деп баа беришет. Ошентип айылдагы коомдук транспорттун иши анчалык канааттандыраарлык эмес же туруктуу эмес деп баалоого болот.

Илимпоз Д.К.Конокбаева өзүнүн изилдөөлөрүнүн натыйжасында “транспорттук көйгөй айрыкча алыскы жана тоолуу райондордо өтө курч экендигин көрсөтөт. Айыл жашоочуларын транспорт менен тейлөөнүн начарлар кетүүсүнө себеп автомобиль жолдорунун абалынын начар экендиги жана айылдагы калк жашаган пункттардын чачкын жайгашкандыгы түрткү берет”, деп белгилейт [7,160].

Ошентип, социалдык саясат, социалдык чөйрөнүн иш аракеттеги маселелери алардын жаңы шарттарга ыңгайлануусу айыл калкын абдан тынчсыздандырат жана айылдагы жашоо сапатын

алардын субъективдүү канааттануусун түздөн-түз аныктайт. Эгерде бардык ушул маселелер боюнча аялдар менен эркектерди салыштырып караганда, эркектерге карагандар аялдар көбүрөөк тынчсыздана тургандыктарын билдиришет, бул болсо социалдык маселелер көбүрөөк деңгээлде так ошол айылдык аялдар тынчсыздана турган көйгөйлөр экендигин көрсөтүп турат.

Адабияттар:

1. Г. Харчев, М.С. Мацковский. Семья. Российская социологическая энциклопедия / Под ред. Г.В. Осипова. - М.: Издат. группа НОРМА-ИНФРА, 1998. – 455 с.
2. Т.С. Лыткина. Социальное самочувствие и поведение сельских жителей Севера и Юга России (на примере республик Дагестан и Коми) // Россия и современный мир. - 2008. - №2. - 181с.
3. А.С. Гасанов. Социальное развитие и адаптация поколений в переходный период. //Вопросы структуризации экономики.-2007.- №4. -12с.
4. Основные демографические показатели. Источник: Данные Национального Статистического Комитета Кыргызской Республики [электронный ресурс]. – режим доступа: URL: http://stat.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=88&Itemid=131
5. А.К. Аскарлова. Экономическая эффективность различных форм собственности и хозяйствования на селе (на примере Джалал-Абадской области): дис....канд. экон. наук.- Бишкек, 2005. – 134 с.
6. Ж.Ы. Шамырканова. Трансформация уровня жизни народа в переходный период (на материалах Кыргызской Республики): дис....канд. экон. наук: - Б., 2006.–161с
7. Д.К. Конокбаева. Занятость сельского населения и ее воздействие на сокращение бедности в условиях рыночной трансформации экономики Кыргызской Республики: дис....канд. экон. наук: -Б., 2006.–160 с.

Рецензент: д.э.н. Узенбаев Р.